

PŮSOBENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLNÍCH ŘÁDŮ V ČESKÉM POHRANIČÍ

Průniky církevních a laických světů*

Olga Vodáková

Sociologický ústav AV ČR Praha

The Work of Women's Religious Orders in the Czech Borderlands. Intersections of Religious and Lay Worlds

Abstract: This article maps out the relation between women's religious orders forced to work in the Czech borderlands (namely the Šluknov Hook) in the period of 1950–1993 with the lay, secular community. It deals with each of the orders and their specifics and describes their work with clients of nursing homes and of social welfare institutions. It attempts to answer the question of what such forced labour brought about for both parties, and what has changed since the nuns have left the studied locations. The study also points out the fact that as yet, the given, quite specific subject matter has almost never been treated. The study is also based on internal, yet-to-be published materials.

Keywords: *Roman Catholic Church; women's orders; nuns; public space; border area; nursing home; social welfare institutions*

Problematika působení (většinou nuceného) ženských římskokatolických řeholních řádů na území československého pohraničí a následných změn, k nimž došlo po roce 1989 a po rozdělení země na Českou a Slovenskou republiku roku 1993, dosud většinou unikala odborné pozornosti. Pokud bychom chtěli celou problematiku trochu zjednodušit, dalo by se říci, že srovnáváme a) dva světy v časovém horizontu (svět před rokem 1989 a po něm) a b) dva světy prostorové i mentální (laický a řeholní), jež samozřejmě v čase přetrvávají ve svém míjení i prolínání bez ohledu na politické dění. Otázkou je, jak na sebe tyto faktory vzájemně působí.

* Text vznikl v rámci projektu GA ČR, č. 17-02917S, „Návrat náboženství do veřejného prostoru: česko-slovenské srovnání.“

Účelem studie je vykreslit co nejvěrněji obraz soužití běžné, většinou zcela sekularizované populace a neúměrně nakumulovaných řeholnic nejrůznějších řádů, často slovenské národnosti, na vybraném, poměrně malém území českých tak zvaných Sudet. Jedná se o Šluknovský výběžek, jenž je dnes řazen mezi vyloučené lokality, ale jak se pokusím ukázat, bylo tak k němu přistupováno už od začátku padesátých let. Popsaná situace v lokalitě trvala několik desetiletí, aby se pak ve velmi krátkém časovém úseku (1990–93) radikálně změnila, což způsobil odchod téměř všech řádových sester. Vzhledem k tématu práce jsem nucena zabývat se na začátku historií, respektive důvody, jež vedly k vytvoření tak atypického soužití dvou zdánlivě nijak nepropojených světů.

Jak je z výše uvedeného zjevné, studie směřuje k závěru, že ne vždy a všude vedla demokratizace společenského zřízení, a tudíž i vystoupení církvi a jejich členů z částečné ilegality, ke vstupu církvi do veřejného prostoru. Zdá se naopak, že v některých případech veřejný prostor spíše opustily. Byť je moje stať omezena na velmi malý výsek republiky (Šluknovský výběžek má rozlohu cca 300 km² a současný počet obyvatel se pohybuje kolem 55 tisíc), jsem přesvědčená, že podobná situace nastala i na jiných místech republiky – obzvláště v pohraničí.

V úvodu bylo naznačeno, že vědecké práce zabývající se touto specifickou problematikou neexistují. Bohužel se nedají – byť zprostředkovaně a okrajově – využít ani údaje ze sčítání lidu (např. vzhledem k systému znovuosidlování Sudet není možné předpokládat, že všechny osoby hlásící se ke slovenské národnosti jsou řádové sestry). Při mapování působení řádových sester na zkoumaném území, a zejména pro pochopení jejich nepochopitelných přesunů z místa na místo (a to i mezi českými zeměmi a Slovenskem), jsem byla tudíž odkázána převážně na interní materiály jednotlivých řádů. V několika případech pomohly také jejich internetové stránky. Obzvláště významným pramenem byly například nekrology sester satmarek, jež velmi podrobně popisují jejich životní poutě. Co se týče interních archivů (např. sester boromejek), musela jsem se spolehnout na jejich pomoc. Veřejně dostupné zatím nejsou. Možná to vypadá zvláště, ale ani řeholní řády většinou nebyly schopny zkompletovat, případně dohledat všechny materiály týkající se období od roku 1948 do roku 1989. Zůstávají tedy některá sporná místa. Samozřejmě mi velmi pomohla důvěrná znalost prostředí a možnost hovořit s několika generacemi místních obyvatel.

V sociologii se příliš nepoužívá termín „časosběrný“, v případě této studie je však na místě. Část pozorování probíhala v době, kdy řádové sestry ve Šluknovském výběžku ještě působily. Dalším referenčním bodem byl rok 1997, kdy

jsem získávala data o ústavech sociální péče a domovech důchodců pro sociální odbor Okresního úřadu Děčín. Všechna zařízení, která jsou v práci zmíněna, jsem tedy navštívila opět asi po čtyřech až pěti letech po odchodu řádových sester. Díky turbulencím ve státní správě v devadesátých letech se velmi obsáhlý materiál, který jsem shromáždila, nikdy nedostal na veřejnost, respektive vůbec nevím, kde skončil. Zůstaly mi však veškeré zápisy, poznámky atd. Tato data jsou ovšem v mnoha případech velmi citlivá. Proto v následujícím textu neuvádím konkrétní údaje týkající se osob a míst.

V následujících letech se ke mně sporadicky dostávaly údaje o dalším působení řádových sester na mnoha různých místech, ale v osobním kontaktu jsem s nimi nebyla. Měla jsem ale možnost komunikovat s jejich bývalými svěřenci (ze zřejmých důvodů už jen z ústavů sociální péče, nikoli z domovů důchodců) a sledovat, jak se vyvíjí jejich postoj ke světu, ale také co si pamatují, co zapomínají, zda se něco nového naučili. Také jsem mohla komunikovat s místními obyvateli a zjišťovat, co ze vzpomínek na řádové sestry zbylo, co zmizelo, ale také to, co vlastně nikdy nevěděli a ani je to nezajímalo. A v neposlední řadě, jak je na tom generace, jež už si je pamatuje jen z dětství.

Třicet let po „sametové“ revoluci a asi 28 po odchodu řádových sester z českého pohraničí je třetím mezníkem, kdy jsem se ptala všech, kdo byli ochotni odpovídat. Oslovila jsem řádové sestry z kongregací, jež zde působily. Většina těch, které strávily podstatnou část života na Šluknovsku, už bohužel nežije. Jejich mladší následovnice mi však byly nápomocny, za což jim patří vřelý dík. S některými sestrami, jež zde působily jako mladé dívky (SSpS), se mi kontakt navázat nepodařilo, neboť jsou na misiích v těžko dostupných lokalitách.

Akce Ř a její důsledky

V roce 1950 proběhla na území celého Československa nejprve „Akce K“, zaměřená na likvidaci mužských řeholních řádů, a nedlouho po ní „Akce Ř“, zaměřená na ženské řády. Tyto akce byly popsány a zdokumentovány (Vaško 1990, 2007; Vlček 2005). Pro tuto stať jsou důležité jejich důsledky pro malou lokalitu na severu Čech.

Na tomto místě nelze postupovat přísně chronologicky, protože poutě nejen jednotlivých řádů, ale i jednotlivých sester, které nakonec zakotvily ve Šluknovském výběžku, se výrazně lišily. Je asi podstatné podotknout, že Akce Ř se týkala na území dnešní České republiky 7 643 řeholnic, na Slovensku 4 253 (Balík – Hanuš 2013). Z ideologického i praktického hlediska bylo důležité,

aby sestry – po vzoru rčení „sejde z očí, sejde z myslí“ – opustily velká města a koncentrovaly se pokud možno v nejméně religiózních oblastech.

Naprostou ukázkový je v tomto případě osud sester boromejek, které působily pouze na území dnešní ČR. Podle archivních dokumentů byly v první fázi vyvezeny z Prahy a Brna především do dvou již existujících klášterů – ve Vidnavě a v Městě Albrechticích. Při pohledu na mapu je jasné proč. Oba se nacházejí na slezsko-polské hranici, tedy v dostatečně odloučené lokalitě. Lokalita však přesto nebyla ideální, a to kvůli těsnému sousedství s katolickým Polskem. Zřejmě z tohoto důvodu byly sestry z Vidnavy i s celým ústavem sociální péče přemístěny v roce 1953 do České Kamenice v okrese Děčín. Působily zde do roku 1980, kdy dala kongregace výpověď. Nejde sice o Šluknovský výběžek, ale o lokalitu blízkou. Z kláštera ve Městě Albrechticích se postupně vyvinul charitní dům pro sestry v důchodovém věku, který funguje dodnes (na rozdíl právě od Vidnavy, která tuto funkci plnila po určitou dobu – do roku 1995 – také).

Dalším místem, kde kongregace působila už od roku 1854, byla obec Rožďalovice na Nymbursku. Protože tam sestry spravovaly domov důchodců, byly nejprve ponechány na místě. (Stát nemohl „pomáhající“ řeholní řády zcela vyřadit z veřejného prostoru, neboť nebylo kým, dostatečně fundovaným, je nahradit.) Jedná se však o lokalitu ve Středočeském kraji, což vadilo. V roce 1960 byly proto sestry přemístěny do Šluknova ve Šluknovském výběžku, kde působily do roku 1972 taktéž v domově důchodců (Interní archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského). Pak je nahradil jiný řeholní řád (sestry satmarky).

Tyto dva příklady ze života kongregace boromejek uvádím jako ilustraci celkové situace s neustálým přesouváním sester z místa na místo. Znalost této skutečnosti považuji za důležitou už jen proto, že některé řádové sestry (české i slovenské, z nejrůznějších kongregací) procestovaly postupně většinu českého pohraničí a dost těžko si mohly vytvořit k nějaké lokalitě trvalejší vztah. Existují samozřejmě i výjimky, ale celkově platí, že pokud byly sestry – původně soustředěné do koncentračních klášterů a posléze vykonávající po určitou dobu např. práci dělnic v textilním průmyslu nebo polní práce v rámci jednotných zemědělských družstev či státních statků – posléze umístěny jako personál v různých ústavech sociální péče a domovech důchodců, případně specializovaných léčebnách, obvykle to neznamenovalo, že se víceméně ze dne na den neocitnou někde jinde.

Tím se dostávám ještě k jednomu problému. Po Akci Ř byl v podstatě nemožný oficiální vstup do řeholního společenství (existovaly však tajné řádové

sestry i novicky a na Slovensku se podařilo v některých případech právoplatně složit časné sliby novickám ještě v roce 1951), a proto nejmladší řádové sestry byly ročníky 1930–32. Samozřejmě netvořily většinu kongregací. Že úmyslem systému bylo nechat řeholní společenstva vymřít, je jasné. Do jisté míry se to dařilo. Sestry odcházely postupně do důchodu a neměl je kdo nahradit.

Když zůstaneme u sester boromejek, můžeme se díky jejich archivu dozvědět, jak to bylo s „filiálkami“ řádu. Jedenáct míst, kde působily sestry už před rokem 1950 a měly tam tudíž zázemí (mezi nimi je i Jiříkov ve Šluknovském výběžku, klášter při špitálu a chorobinci od roku 1871), ukončilo postupně činnost v rozmezí let 1964 až 1991 (výjimkou je právě Jiříkov, kde zůstalo několik sester důchodového věku v klášteře až do roku 1999, aby se staraly o nedaleké poutní místo Filipov). Dalších deset filiálek vzniklých přesunem sester do (často nově zakládaných) domovů důchodců, léčeben a ústavů sociální péče na nejrůznějších místech České republiky po roce 1950 ukončilo shodou okolností činnost přesně ve stejném časovém rozmezí. Podle správkyne boromejského archivu byl téměř vždy důvodem důchodový věk sester, které již v řádu nebylo kým nahradit. Právě třeba v případě již zmíněného domova důchodců ve Šluknově byl jeden řeholní řád nahrazen jiným. V tomto případě šlo o sestry satmarky ze Slovenska. Bylo to vlastně výhodné, protože prostory bývalé šluknovské nemocnice, kde dodnes domov důchodců sídlí, už byly pro pobyt řádových sester částečně uzpůsobeny.

Tady si dovolím drobnou odbočku dokreslující jistou morbiditu takto vzniklých domovů pro seniory na území Sudet. Před odsunem Němců mělo každé, byť malé město svoji nemocnici. Po rapidním snížení počtu obyvatel byly tyto zrušeny. Vcelku logicky byly prostory často využity pro vznikající domovy důchodců. Jenže protože každá nemocnice mívala svoji márnici, součástí areálů domovů důchodců zůstávají často márnice (byť nepoužívané) dodnes. V zázemí těchto zařízení lze ještě občas potkat zapomenutou cedulku s nápisem „klauzura“ odkazující na působení řádových sester. Jedná se pouze o drobnosti. Jsou však důkazem, že paměť na věci minulé zůstává ve věcech, stavbách i v případech, že lidé si už nic pamatovat nechťejí.

Když už jsem jako příklad zvolila sestry boromejky, je potřebné uvést, že úbytek členek řádu se bohužel po roce 1989 nezastavil. Byť je kongregace otevřena všem zájemkyním o noviciát, k roku 2019 čítala na území České republiky už jen 127 členek. Ještě v roce 1997 to bylo 248 (sdělení archivářky řádu boromejek, s. Fidelis).

Zde je na místě technická poznámka. Instituce, v nichž řádové sestry působily, ve valné většině existují dodnes. Prošly ale změnami názvů (někdy

i několikrát) v souvislosti se změnami či invencí jejich zřizovatelů. Já se však budu držet zjednodušujících označení „domov důchodců“ a „ústav sociální péče“. Tato označení totiž vyjadřují, o co jde.

Samostatnou sociologickou studii by si zřejmě zasloužil fakt, že jako se dříve stěhovala zařízení fyzicky, aby nebyla na očích (případně se v odloučených lokalitách zakládala, a to na co nejméně přístupných místech), v současnosti existuje trend velmi vzletných názvů, jež nevypovídají nic o tom, co se pod nimi skrývá. Například Domov Srdce v dlaních. Jde o běžný domov důchodců. Celkově se možná jedná o vznik vyloučených slov (důchodce, sociální). Také zachovávám slovo „filiálka“, protože ho řádové sestry samy používají pro označení menších řádových domů, jimž přisuzují také menší důležitost.

Situace na Slovensku byla poněkud odlišná. Zatímco sestry z klášterů na území České republiky byly přesouvány jen v rámci hranic současné ČR, slovenské řádové sestry byly velmi často přesídlovány právě do oblasti českého pohraničí. Důvod byl prostý: Slovensko bylo daleko religióznější, a byť tam působilo řeholnic méně, bylo nutné jejich počet ještě snížit a pokud možno je „vykořenit“ přemístěním do naprosto neznámých končin.

Většina sester byla nejprve soustředěna buď v koncentračních klášterech, nebo v několika lokalitách na práci v zemědělství (např. Voděrady) a odtud přesunuta po roce až roce a půl na území dnešní ČR. Jednalo se zejména o sestry pracující ve školství. Jiné se tomuto osudu alespoň dočasně vyhnuly, neboť mohly až do roku 1953 pracovat ve zdravotnictví (zdravotní sestry a ošetřovatelky). Pak byly přemístěny do ústavů sociální péče, domovů důchodců či psychiatrických léčen, a to jak na území Slovenska, tak na území dnešní České republiky.¹

Zde je zapotřebí zdůraznit jedno demografické specifikum, které pak neustále ovlivňovalo složení řeholních komunit na území českého pohraničí. Zatímco řeholní kongregace působící původně jen na území ČR se přesouvaly po Sudetech jako celky (co se týče věkového zastoupení sester), byly mezi nimi tedy jak mladé sestry, tak sestry v předdůchodovém a někdy i důchodovém věku, ze Slovenska byly vysílány jen sestry mladé, cca do třiceti let. Nejstarší byly tudíž ročník 1920. Důvodem nebyla ani tak potřeba mladých a silných žen „do výroby“, ale spíše potřeba, aby řády na Slovensku co nejdříve „vymřely“.

Tento zdánlivě nepřilíš podstatný fakt se ovšem začal poměrně záhy projevovat v zastoupení českých a slovenských sester v jejich nových

---

¹ <https://www.vincentky.sk>

působistích. Zatímco některé komunity tvořené českými sestrami „dávaly výpověď“ už na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, protože téměř všechny členky dosáhly důchodového věku (mladší sestry byly přesunuty do zbývajících komunit), slovenská společenství byla až do konce osmdesátých let tvořena převážně sestrami v produktivním věku nebo těsně po něm. Postupně tak v domovech důchodců i ústavech sociální péče na našem území začal převažovat slovenský prvek.

Je ještě nutné zmínit krátkou etapu v letech 1968–71, kdy došlo k uvolnění a dívky a ženy mohly do řádů vstupovat (v celém Československu). Bylo to příliš krátké období na to, aby všechny zájemkyně (jež se hlásily postupně) stihly absolvovat noviciát a složit časné sliby. Existovaly však také tajné novicky, a těm se tudíž složit sliby podařilo. Tuto dobu využily i starší řeholnice, kterým už nebylo umožněno složit věčné sliby v letech padesátých. Počty nových, mladých řeholnic však byly velmi nízké. V tomhle bodě si nemohu, bohužel, pomoci tvrdými daty, neboť se mi je nepodařilo zjistit. Určitý problém tkví také v tom, že podle interních materiálů jednotlivých řádů byly sestry vstoupivší do řeholního stavu na Slovensku nuceny v době normalizace svléci řeholní roucha a vrátit se k občanskému životu (snahy o zneprávoplatnění jejich slibů).² Zdá se ale, že pokud byly nové sestry zavčas přesunuty do nějaké komunity na území České republiky, podobný osud je nečekal. Respektive je to nepopíratelné, protože v roce 1989 působily mezi slovenskými sestrami u nás (byť jich bylo málo) čtyřicátnice (osobní svědectví). Jak už jsem uvedla, důvody pro odlišné jednání na obou územích neznám a neznám ani přesná data.

Poslední, co chci zmínit v souvislosti s působením slovenských sester v českém pohraničí, je jejich přetrvávající slovenština. Pokud by zde skutečně působily kontinuálně od roku cca 1951 do počátku devadesátých let, pravděpodobně by částečně používaly češtinu. Vzhledem ke své pomáhající profesi nežily v izolaci uzavřeného řeholního společenství. Nicméně kvůli neustálé fluktuaci mezi naším územím a Slovenskem a také díky přísunu nových sester za Slovenska vlastně nikdy neměly potřebu – a ani nebyly nuceny – češtinu přijmout a naučit se. Byť šlo o jistou bariéru v komunikaci s místními obyvateli (bez ohledu na to, že jsme tvořili jeden stát), kupodivu to nijak neovlivňovalo schopnost slovenských sester učit postižené děti (české) číst a psát (dle jejich možností) česky. Je tedy dost možné, že lpění na slovenštině vycházelo především z potřeby neztratit nejen církevní, ale i národní identitu.

² Interní archiv Společnosti dcér křesťanské lásky svätého Vincenta de Paul, služóbnic chudobných.

Na druhou stranu, jak plyne z výpovědi vincentky, sestry Ludmily, příslušnost k Československu byla důležitá. Tato Slovenka měla možnost vybrat si řádové jméno od písmene L z několika možných. Zvolila Ludmilu proto, že to je „naše svatá“. K tajným noviciátům i skládání slibů docházelo samozřejmě i v době normalizace. Tyto sestry se do veřejného života svého řádu samozřejmě zapojily po roce 1989. Svoje vzpomínky popisuje například boromejka s. Angelika (Pintířová – Kutil 2017).

Kongregace působící ve Šluknovském výběžku

Mezi roky 1950 a 1951 bylo postupně soustředěno do Varnsdorfu ve Šluknovském výběžku 600 sester ze 16 řeholních řádů. Pracovaly v textilním závodě Velveta Varnsdorf a postupně byly přesouvány do jednotlivých domovů důchodců a ústavů sociální péče.

Zde je zapotřebí podotknout, že internace se netýkala jen pomáhajících (apoštolátních) kongregací, ale i řádů kontemplativních. Jejich členky však nebyly nuceny pracovat v domovech důchodců, ústavech sociální péče a léčebnách, neboť měly obvykle jiné než zdravotnické či pedagogické vzdělání. Pracovaly proto nejprve zejména v továrnách a posléze jim bylo někde umožněno působit v dílnách, kde tvořily např. liturgická roucha. Tak se dostala jedna část bosých karmelitek (*Řád bosých mnišek blahoslavené Panny Marie z hory Karmel*) deportovaných z Prahy do Jiřetína pod Jedlovou ve Šluknovském výběžku. Další dvě skupiny skončily v Broumově a v Hejnicích. V sedmdesátých letech se nakonec (po povolení příslušných orgánů) v Jiřetíně sešly všechny zbylé sestry a provozovaly zde keramickou dílnu. Roku 1989 se jich dožilo z celé kongregace pouze pět.³ Tyto sestry, stejně jako příslušnice jiných kontemplativních řádů, ale do veřejného prostoru v souladu se svými pravidly téměř nezasahovaly.

Na přiložené mapce Šluknovského výběžku je zaneseno, kde všude působily sestry pomáhajících řádů minimálně do roku 1989. Tuto vizuální pomůcku jsem vytvořila, aby bylo patrné, jak hustou síť tvořila jejich působišť (jakési pseudokláštery) obzvláště v malých a velmi malých sídlech. Nejsou zde zanesena všechna sídla, tedy ta, která sestry opustily dříve než v roce 1989. Tuto formu volím kvůli návaznosti na polistopadový vývoj v českém pohraničí, ale také pro možné srovnání s jinými lokalitami, jež se nenacházejí v pohraničí. Mapa současně zobrazuje koncentraci ústavů sociální péče a domovů důchodců v dané

³ <http://www.bosekarmelity.cz>

Šluknovský výběžek; rozmístění ÚSP a DD spravovaných řeholicemi

lokalitě. Neexistuje totiž jediné zařízení daného typu, v němž by sestry alespoň po určitou dobu nepůsobily.

Mapa a na ní zanesená působiště řeholních řádů, jakož i ÚSP a DD, vlastně slouží k tomu, aby si každý, kdo se na ni podívá, uvědomil, co znamenalo již v době po roce 1948 být vyloučenou lokalitou. A současně lokalitou přesycenou řeholními řády. Znovuosídlování Sudet po odsunu německého obyvatelstva v podstatě ztroskotalo snahou o kolektivizaci zemědělství. Ti, kteří sem přišli v dobré víře, že budou budovat nová hospodářství, opět odešli (o kolektivizaci nestáli), nejčastěji už v letech 1948–50. O určitou část nemovitostí (zejména menších) projevíli při procesu znárodňování zájem budoucí „chalupáři“. Ti ale netvořili nové osídlení. (Je ovšem pravda, že jen díky nim většina nezničených historicky cenných chalup dosud nepadla.)

Ekonomika Šluknovského výběžku stála a padala s lehkým průmyslem. S odchodem německých obyvatel téměř zanikl (Sadivová – Vodáková – Rybánský 2012; Karlíček – Němec 2016). Stejný osud sdílel i sousední Frýdlantský výběžek a mnohé jiné lokality závislé na lehkém průmyslu. Až do privatizace v devadesátých letech fungovala textilní výroba. Je to zřejmě jeden z důvodů, proč do této oblasti byli dosídleni obyvatelé z polského Zelówa se zkušenostmi s textilní výrobou. (O fenoménu Zelówa pojednávají práce Edity Štěřovské, např. Štěřovská 2002.)

I přes následující dosídlení volyňskými Čechy, ale také např. jihoslovenskými Romy, zůstala populace asi na třetinové úrovni ve srovnání se stavem před odsunem Němců. (Počet obyvatel se snižuje stále; dnes už je asi na pětině prvorepublikového stavu.) Lokalita byla tedy „vyloučena“ z možných prosperujících už velmi záhy po druhé světové válce. Na druhou stranu skýtala – díky množství opuštěných sídel (nemocnice, rezidence podnikatelů, zámečky) – prostor pro odkladiště nepohodlných. Což byli na jedné straně „chovanci“ či „důchodci“ (dnes „klienti“) a na straně druhé „jeptišky“ (řádové sestry). Na mapě je zaneseno, jak blízko si byla sídla jednotlivých ústavů, a tudíž i řeholnic, které tam působily. Pokud se podíváte například na mapu současné Prahy či Brna, podobnou koncentraci nenajdete. Tím chci v podstatě říci, že u obyvatel Šluknovského výběžku bylo daleko pravděpodobnější, než je tomu kdekoli dnes, že když půjdou na nákup, narazí ve frontě na řádovou sestru, „klienta“ ústavu nebo obyvatele domova důchodců. Vzhledem k poměrně malým vzdálenostem mezi jednotlivými sídly (od 3–4 km po cca 10) došlo kouzlem nechtěného i k tomu, že se setkávaly (a spolupracovaly na společné věci, tedy ve službě katolické církvi) řeholní sestry z řádů, které by spolu jinak do styku vůbec nepřišly (nejen z důvodů odlišného zaměření, ale i kvůli původnímu geografickému působišti).

V mapě není zaneseno, kde které řády působily. Zde je stručný přehled včetně rámcových charakteristik jednotlivých kongregací. Přidávám také pro orientaci údaje o počtu obyvatel v daných obcích a městech k roku 1991 (použila jsem data podle sčítání lidu, domů a bytů⁴).

Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje (dále jen cyrilky)

Jedná se o českou kongregaci, která vznikla v roce 1923 na Velehradě. (V současnosti působí její pobočka i na Slovensku.)

---

⁴ <https://www.czso.cz/csu/sldb/pramenne-dilo-1991>

Cyrilky působily v Krásné Lípě (3 059 obyvatel) v domově důchodců do počátku devadesátých let. V normálních podmínkách se řád zaměřuje především na ekumenickou, výchovnou, pastorační a misijní činnost. Do běžného života příliš nezasahovaly.

Kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského (boromejky)

Kongregace vznikla ve Francii v 17. stol., u nás působí od roku 1837. Centrem kongregace u nás byla od začátku Praha, dnešní Nemocnice pod Petřínem. Především odtud putovaly sestry, Česky (převážně zdravotní sestry), do pohraničí.

Jako jediné ze všech kongregací měly již ve Šluknovském výběžku zázemí. Spravovaly od roku 1871 špitál v Jiříkově (3 600 obyvatel). Ten byl po druhé světové válce přeměněn na domov důchodců a v roce 1962 na ústav sociální péče. (Zde je možná důležité podotknout, že změna statusu instituce se týkala obyvatel jen částečně. Důchodci zůstali, mentálně postižení přibyli. Přibyli také klienti s psychiatrickými diagnózami.) V roce 1991 sestry odešly z ústavu (bylo obnoveno jejich pražské zázemí). V prostorách kláštera, jenž jim byl navrácen, zůstalo až do roku 1999 několik sester důchodkyň, které pečovaly o vyhledávanou poutní baziliku ve Filipově (o poutním místě a jeho historii např. Křížková – Beneš 1999; Kolektiv 2018). Tyto sestry však už do veřejného života téměř nezasahovaly.

Dalším místem, kde boromejky působily – od roku 1960 do roku 1972 – byl domov důchodců ve Šluknově (4 447 obyvatel) (bývalá nemocnice).

Celkově se dá říci, že boromejky patřily k nejotevřenějším sestrám. Svoji roli sehrálo patrně několik faktorů: ne zcela cizí prostředí (i sestry umístěné ve Šluknově měly jisté zázemí v zavedeném Jiříkově), česká národnost a především jejich předchozí praxe v nemocnicích, jež je nutila k neustálé interakci s laickou veřejností.

Misijní Kongregace Služebnic Ducha Svatého (SSpS)

Kongregace vznikla roku 1889 v Německu a přes Rakousko se rozšířila na Slovensko (1931). V současné době má své zastoupení i v České republice (Přerov).

Sestry SSpS byly do českého pohraničí vyvezeny na podzim 1951. Nejprve pracovaly v textilním průmyslu, pak byly umístěny v ústavech sociální péče v Dolní (1 333 obyvatel) a Horní (326 obyvatel) Poustevně (Horní Poustevna je v současnosti místní částí Dolní Poustevny). Ústavy opustily na počátku devadesátých let.

Působily také v ÚSP v Brtníkách (272 obyvatel), a to od jeho založení v roce 1961. Po rozdělení Československa sestry v produktivním věku Brtníky opustily, ale objekt sloužící jako klášter, který zakoupily, fungoval jako charitní dům pro sestry v důchodovém věku. Protože spolu se sestrami dům obývali i poslední dva žijící členové řádu verbistů (*Společnost Božního slova*, stejný zakladatel), z nichž jeden byl kněz, došlo tak paradoxně k možnosti obnovení duchovního života v obci, jejíž kostel nechali komunisté v roce 1975 odstřelit. Kaple v klášteře byla přístupná veřejnosti při nedělních bohoslužbách. Zájem laické veřejnosti byl však minimální. Posléze byl charitní dům zrušen a objekt dočasně obývaly čtyři mladé slovenské řeholnice připravující se na misie. Po jejich odchodu kongregace dům prodala (cca 2003).

Sestry SSpS byly naprosto specifickým fenoménem. Zejména jejich umístění do ústavů sociální péče bylo značně diskutabilní. Minimálně polovina z nich měla vysokoškolské vzdělání nejrůznějších směrů (např. absolventka UMPRUM, doktorka přírodních věd, lingvistky atd.). Byť kongregace sídlila na Slovensku, byly mezi sestrami i Češky. Důvodem bylo pravděpodobně to, že na území Československa jiný řád zaměřený vyloženě na misijní činnost v Jižní Americe, Oceánii či Africe neexistoval. Tyto sestry dle mého pozorování také ze všech nejhůře nesly nevyužití svého intelektuálního potenciálu. Nicméně ve veřejném prostoru byly nepřehlédnutelné a chovaly se v něm samozřejmě.

V současné době mezi jejich misijní činnosti patří i práce ve vyloučených lokalitách u nás a na Slovensku, takže by se mohly do pohraničí vrátit. Oblast Sudet je totiž misijní zónou.

Spoločnosť dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul, služobnic chudobných (vincentky)

Řeholních společenství navazujících na odkaz sv. Vincenta de Paul je několik a téměř všem se říká vincentky, neboť jméno tohoto světce bývá v názvu kongregace. Ve Šluknovském výběžku působila výše uvedená společnost, která odvozuje svůj původ od prvních francouzských sester (první polovina 17. stol.). Na Slovensku působí jako samostatná provincie od roku 1922.⁵ Pobočky měla i na území současné České republiky a má je dodnes. Někdy se sestrám říká „modré vincentky“ podle barvy pokrývky hlavy, aby nevznikl zmatek se záměnou s jinými vincentkami, jejichž úbor se liší.

---

⁵ <https://www.vincentky.sk>

Podle interních materiálů řádu putovalo do českého pohraničí (na různá místa) asi sto členek společenství v první fázi (většinou učitelky), další následovaly v šedesátých letech (především zdravotní sestry a ošetřovatelky).⁶

Ve Šluknovském výběžku působily sestry v ústavu sociální péče v Lobendavě (274 obyvatel). Před tím si prošly prací v textilkách nebo na poli. Až na jednu výjimku šlo výhradně o Slovenky. Lobendavu opouštěly v průběhu let 1992–93.

Vincentky všeobecně mají svá specifika odlišující je od jiných řádů. Mnohé z nich prošly v padesátých letech vězením (včetně matky představené v Lobendavě). Nevím, zda tu existuje přímá souvislost, ale nabízí se. Vincentky (a zvláště toto společenství) žijí z uvedených kongregací nejvíce ve „světě“. Tak toto společenství koncipoval jeho zakladatel, sv. Vincent. Šlo mu o to, aby bylo co nejotevřenější, nejpružnější (dnes bychom asi použili slovo flexibilní). Od začátku do něj mohly vstupovat všechny svobodné a ovdovělé ženy bez ohledu na pověst; sestry neskládají věčné sliby, mohou tedy kdykoli odejít (prý to ale žádá nikdy neudělala); v klášterech není klausura; vzdělání nehraje roli; sestry se mohou v podstatě zcela svobodně pohybovat mimo své zázemí, aby jim nic nebránilo v návštěvách a pomoci chudým a nemocným (Hünermann 1997). Kromě toho o náplni jejich činnosti – kde a k čemu jsou právě potřebné – nerozhoduje generální představená, ale biskup, pod jehož jurisdikci ta která komunita spadá. (Zrovna tohle ojedinělé ustanovení jim ovšem v době komunismu nebylo nic platné.)

Z uvedeného vyplývá, že sestry musí být samostatné, invenční a dost často rozhodovat samy za sebe. To lobendavské sestry splňovaly, a navíc práci s mentálně postiženými považovaly za zcela odpovídající svému poslání. Všechny tyto faktory zřejmě vedly k tomu, že se tato komunita nejvíc zapsala do povědomí okolních „neznabohů“ a kladně ovlivnila jejich pohled na práci sester i na ně samotné.

Tím se obloukem vracím k možné souvislosti častých perzekucí sester s jejich chováním. Jak jsem vypožorovala, sestry dokázaly být velmi otevřené a kritické i vůči autoritám, kterých si vážily (např. vůči svému faráři), jak se chovaly ke komunistickým funkcionářům jen odhaduji...

⁶ Interní archiv Společnosti dcér křesťanské lásky svätého Vincenta de Paul, služobnic chudobných.

Kongregácia Milosrdných sestier sv. Vincenta – satmárky (satmarky)

Kongregace patří do rodiny vincentek, má však poněkud upravená pravidla, takže víc připomíná klasický řád. Vznikla v rumunském Satmáru v roce 1842. V roce 1854 začaly sestry působit na Slovensku. Kongregace nepůsobila a nepůsobí v ČR. (Šířila se spíše na severovýchod a východ: Maďarsko, Ukrajina, ale také Čína.) Hlavní náplní činnosti kongregace by měla být apoštolsko-charitativní práce.

Ve Šluknovském výběžku působily sestry nejprve ve Velvetě Varnsdorf – byly sem od roku 1951 postupně přesouvány z koncentračního kláštera v Rožňavě na Slovensku. Posléze byly přesunuty do domova důchodců v Lipové u Šluknova (625 obyvatel). Zde působily až do začátku devadesátých let. Dalším působištěm satmarek byl domov důchodců ve Šluknově. Tam byly povolány sestry ze Slovenska v roce 1972, kdy místo opustily pro nedostatek personálu v produktivním věku boromejky. Činnost zde satmarky ukončily v roce 1990. Kromě toho vznikl charitní dům pro řádové důchodkyně v Jiřetíně pod Jedlovou (614 obyvatel). Ten fungoval do roku 1995.

Právě díky interním materiálům satmarek a jejich nekrologům je možné nejlépe doložit, jak se sestry neustále stěhovaly z místa na místo. (Není například výjimkou, že nějaká sestra strávila v českém pohraničí přes čtyřicet let, ale přibližně každých pět let se stěhovala do jiné komunity.)⁷

Sestry satmarky byly většinou spíš uzavřené a kontakt s okolím příliš nevyhledávaly. Na druhou stranu existovaly i výjimky, protože šlo zřejmě spíš o povahu sester než naučené chování. Ze sociologického hlediska je zajímavé, že zrovna tomuto společenství to laická veřejnost příliš neusnadňovala. Důvod byl až úsměvný. Zatímco ostatní popsané kongregace prošly po druhém vatikánském koncilu vcelku radikální proměnou řeholního oděvu (zjednodušení a zkrácení závoje, celkové zjednodušení pokrývky hlavy, zkrácení roucha na délku po kotníky atd.), satmarky v dlouhých černých hábitech, komplikovaných pokrývkách hlavy s rozevlátým černým závojem (a to přitom úpravami řeholního roucha prošly také) působily jako postavy z historického filmu a běžní lidé k nim přistupovali s daleko větší nedůvěrou, někdy možná i úctou, ale v každém případě to oblečení tvořilo komunikační bariéru. (Dnes už je řeholní oděv zjednodušen.)

---

⁷ <http://www.satmarky.sk/pg/nekrology>

Svět ústavů, svět církve a svět kolem (dříve a dnes)

Na začátku této stati jsem psala, že učinit ze Sudet, obzvláště pak z určitých odříznutých lokalit, tak zvané vyloučené lokality, se snažila komunistická nomenklatura už v padesátých letech. O tom svědčí právě centralizace nejen řádových sester, ale i ústavů pečujících o mentálně postižené (a konec konců i přemnožené domovy důchodců). Do této oblasti mělo být soustředěno vše, na co „nemělo být vidět“. Ostatně svědčí o tom i fakt, že zřizovatelem některých ústavů nebyl kraj, ale hlavní město Praha. Ale i v ústavech zřízených krajem se nacházeli děti a dospělí původně ze středních Čech. Někdy i z jiných lokalit bývalého Československa; nenarazila jsem ale na jediného klienta ze Slovenska.

Zatímco v době komunismu se o chovance v ústavech staraly řádové sestry (vyloučení s vyloučenými), dnes fungují ústavy dál, ale bohužel už bez sester.

Ve výčtu obcí a měst či městysů, kde sestry působily, jsem záměrně uváděla údaje o počtu obyvatel ze sčítání lidu k roku 1991. Mohla bych k nim připojit čísla z roku 1981, ale rozdíl je mizivý. Zvolila jsem nejpozdější sčítání, při němž lze uvažovat o koexistenci řádových sester, obyvatel ústavů, domovů důchodců a ostatní komunity. V případě velkých sídel jsou takové údaje nepodstatné, ale v obcích čítajících jen několik set duší se projevují velmi intenzivně. Je totiž nutné si uvědomit, že trvalé bydliště zde měli (a mají) „klienti“ domovů důchodců i ústavů sociální péče a měly ho zde i řádové sestry. Sestry obvykle tvořily 90 až 100 procent ošetřujícího personálu. Průměrně jejich komunity čítaly kolem 20 členek. Kapacity jednotlivých ústavů sociální péče a domovů důchodců se lišily. Například v Brtníkách byla obložnost ústavu sociální péče 71 míst. Tento termín (obložnost) používám proto, že jen menší část obyvatel ústavu byla mobilní. Na druhou stranu ti mobilní (většinou 10–20 klientů pohybujících se i mimo ústav) byli vždy nepřehlédnutelní stejně jako sestry, které je někdy doprovázely. Toto propojení s veřejným prostorem vedlo v případě ústavů nejen k seznámení ostatních obyvatel sídla s jejich klienty, ale i k hodnocení jejich chování (a vychování). Tento faktor, ovlivňující i hodnocení důležitosti práce řádových sester, se ukázal jako klíčový po odchodu sester. Kromě toho ústavy sociální péče i domovy důchodců poskytovaly a poskytují pracovní místa pro mnohé obyvatele sídel, v nichž se nacházejí. Řádové sestry nesměly zastávat jakékoli řídicí funkce ani funkce, v nichž se disponovalo penězi. Vcelku logicky nezastávaly ani místa údržbářů. V některých případech působily i jako kuchařky nebo pradelny. Ostatní pozice ale zastával laický personál, tvořený většinou

osobami s nulovou vazbou na církev a s minimálními vědomostmi o fungování řeholních řádů, item o křesťanství jako takovém. A právě tito laičtí zaměstnanci si velmi dobře všímali, jak se řádové sestry chovají. A byli také schopni uvědomit si změnu v přístupu ke klientům, jež nastala po příchodu laických zdravotních sester.

To, co jsem právě napsala, nemá působit jako odsuzování práce laických zdravotních sester. Je to pouze konstatování faktu, že běžná pracující žena s vlastní rodinou nevěnuje celý svůj volný čas dětským a dospělým klientům ústavů sociální péče ani důchodcům, o něž se v pracovní době stará. Řádové sestry to ale dělaly, protože (podle osobních výpovědí) chápaly jako svoji rodinu nejen komunitu sester, ale i komunitu, o niž pečovaly. To samozřejmě vedlo k mnoha diskutabilním zásahům sester, o nichž se vědělo, ale ani vedení daných institucí na ně nikdy neupozornilo.

Mohu naopak doložit, že zásahy popisované laickým personálem jako „řek sprostý slovo, tak dostal mokrym hadrem po hubě, a už to nikdy neudělal“, „starý pán čůral na schodech, paní ředitelka se obrátila a šla pryč, sestra mu dala pohlavek a odvedla ho na záchod“, vedly k tomu, že práce řádových sester byla vysoce ceněna právě po jejich odchodu, kdy se podobné věci začaly řešit „korektně“, což znamenalo vůbec.

Ještě jedné věci si všímali nejen laický personál, ale i běžní občané. Klienti ústavů byli spokojeni a necítili se opuštěni. Kromě toho sestry ve svém volném čase učily svěřené osoby nejen číst a psát, zpívat a hrát na hudební nástroje (v případě ústavů sociální péče), ale také všechno ostatní, co samy znaly a čím žily. Protože vše fungovalo, nikomu nevadilo mentálně postižení ministranti ani to, že je personál ústavu vede k víře a učí desatero. Naopak v devadesátých letech, kdy sestry odcházely, bylo zjišťováno, že morálka klientů se zhoršuje. A také jejich duševní stav. Sama jsem byla svědkem toho, že nejvíce chyběla klientům obou typů zařízení komunikace – prostě aby si s nimi někdo povídal a poslouchal je.

Vzhledem k tomu, že klienti ústavů sociální péče byli také velmi často přesouváni z místa na místo; v podstatě šlo o odsouvání problematických jedinců z míst viditelnějších na místa skrytější; velmi záhy se v devadesátých letech projevil chybějící element křesťanské péče a výchovy. Klienti přesunutí z ústavů, kde se jim nevěnovaly řádové sestry, kazili morálku těm, kteří výchovou sester prošli. Zajímavé bylo, že laický personál ústavů si to velmi dobře uvědomoval, ale nebyl schopen reagovat jinak než pokusy o zbavení se problémového klienta.

Pamatuji si na případ mladého Roma s lehčí formou mentální retardace, který vystřídal snad všechny ústavy od Kostomlat po Lobendavu. Jeho problém spočíval ve zřejmě odpozorovaném chování. Jakmile zahlédl na poli opuštěný zemědělský stroj, zručně ho rozmontoval a během jednoho dne rozvezl díly ve vozíku do sběrných surovin na obou stranách hranice. Ředitel jednoho z ústavů, který se musel opakujícím se problémem zabývat, mi řekl: „Kdyby tu ještě byly sestřičky, tak by mu to vysvětlily. Ale mě von neposlouchá.“ Podotýkám, že dotyčný ředitel byl bezvěrec a člen KSČ. Tuto historku jsem zvolila záměrně. Jejímu hlavnímu hrdinovi šlo o osobní obohacení. Mentálně postižení vychovávaní řádovými sestrami se podobným excesům také nevyhnuli, ale jejich motivace byla odlišná. A odlišná byla i reakce sekularizovaného okolí.

V jednom ze zmiňovaných ústavů sociální péče se v osmdesátých letech vyskytli hned dva velmi invenční klienti. Každý jednal sám. Jeden z nich chodil rád k místnímu přírodnímu koupališti a sledoval i přilehlou louku, na níž parkovala auta návštěvníků. Rozhodl se, že parkoviště zpoplatní a auta bude hlídat. Od parkujících vybíral dvě koruny, které pečlivě stráždal v krabičce. Auta skutečně hlídal. Jelikož si nikdo na nic nestěžoval, mohl dotyčný prosperovat až do konce léta. V momentě, kdy byla krabička plná, požádal ale jednu řádovou sestru, aby s ním zašla na národní výbor, aby jim předal peníze, které vydělal, a měly by sloužit na údržbu koupaliště. Mohl by z toho být veliký průšvih, ale nebyl. Paradoxně stoupl kredit řádovým sestrám, které s akcí jako takovou neměly nic společného, ale laická veřejnost pochopila, že jsou odpovědné za uvažování a chování samozvaného strážce parkoviště. Do tohoto případu nijak nezasahovala politika. Do druhého ano.

Jiný klient téhož ústavu se projevoval až chorobnou náklonností ke kostýmům a uniformám všeho druhu. Velmi rád proto hrál například roli ministranta. A také zaměstnance drah. Někdo mu věnoval obnošenou uniformu, někdo jiný kleštičky na štípání lístků a ještě někdo jiný zásobu lístků. Dědeček jednoho z klientů ústavu mu věnoval svoji prvorepublikovou uniformu československého vojáka. Řádové sestry mu upravovaly ve volném čase „kostýmy“ na míru a nacvičovaly s ním scénky, jak má štípat lístky návštěvám v ústavu či bránit naši vlast na hranicích ústavních pozemků. Tohle všechno bylo akceptovatelné, nebo spíše přehlédnutelné, i v období tak zvané normalizace. Nikdo si ale neuvědomil, že hlavní hrdina tohoto příběhu bere všechny uniformy stejně. Závažný problém nastal až v momentě, kdy dostal jako dárek obnošenou uniformu příslušníka SNB. V tomto případě šlo o vyšší šarži a z uniformy nebyly odstraněny „frčky“.

Nikdo si nevšiml, že klient ústavu začal bedlivě pozorovat silniční kontroly dopravních policistů. V příhraničních oblastech bývaly velmi časté. Po určité době se začal v okolí objevovat osamělý policista, který zastavoval a kontroloval vozidla. A vybíral pokuty. Pokud omylem zastavil místního obyvatele, jenž ho znal, dostal v nejhorším případě pohlavek, že zdržuje. Nikdo si na nic nestěžoval. Zde je zapotřebí zdůraznit, že dotyčný používal slovní obraty, pohyby a celkově napodoboval chování dopravní policie téměř dokonale. Po zastavení vozidla nahlédl do okénka a pravil: „Vaše doklady, pane řidiči!“ Nikdo z kontrolovaných, který dotyčného osobně neznal, nepojal sebemenší podezření, že by se mohlo jednat o falešného policistu. Dokonce si nikdo nepovšiml ani toho, že dotyčný policista neumí číst.

Vlastně jde o potvrzení písně Voskovce a Wericha, že „šaty dělají člověka“. To je ostatně důvod, proč tuto historiku uvádím. Dokumentuje jaksi z druhé strany, proč bylo k řádovým sestřím (mají v podstatě také uniformu) přistupováno s nedůvěrou a nebyly většinou posuzovány jako samostatné osobnosti. Je zapotřebí historiku dokončit. K odhalení falešného policisty došlo právě díky jeho „uniformě“. Zcela náhodně zastavil automobil, který řídil příslušník SNB v civilu. Ten si jako jediný všiml nesrovnalostí uniformy s uniformou skutečnou (tedy používanou dopravními policisty). Jiná pochybení však neshledal. Případ ovšem nahlásil, a ten se začal řešit. Brzy se ale řešit přestal. Nikdo totiž nepotvrdil svědectví příslušníka SNB. Řádové sestry, klienti ústavu i obyvatelé dané lokality shodně vypověděli, že k ničemu podobnému nedošlo. Jediný problém znamenal nález uniformy SNB v prostorách ústavu. Nikdo se k ní však nehlásil a nikdo ani nesdělil, kdo ji ústavu věnoval. Naprosto zdrcený vyšetřovatel tedy strhal epolety a vyšetřování uzavřel.

Podobných příběhů se samozřejmě odehrálo víc. To, co je spojuje, je náhlá spolupráce jinak příliš nekomunikující populace, kterou dokáže propojit pouze společný nepřítel. Po odeznění problému se opět jedná o rozdílné světy. Zde je asi na místě zmínit ještě jeden fenomén, který vymizel s odchodem slovenských řádových sester zpět na Slovensko. A samozřejmě i se změnou politického systému. Sama pro sebe jsem ho nazvala „bířmovací“ a „sňatkovou“ turistikou. Pokud vím, nikdo ho sociologicky nezkoumal.

Slovenské řádové sestry obvykle pocházely z velkých rodin. Měly mnoho sester a bratrů, sestřenic a bratranců, potažmo neteří a synovců. A také kmoťrenek a kmoťrenců. Ti žili většinou na Slovensku. Jak se zdá, křest dítěte si nikdo v byt' komunistickém režimu, ale stále ještě silně křesťanské společnosti, zakazovat nedovolil. Problémy nastávaly, když rodiče v křesťanské výchově

pokračovali. Mohlo je to kariéerně velmi ohrozit. Mladé páry mohlo samozřejmě ohrozit, když se chtěly brát v kostele.

Podle všech svědectví, jež jsem získala, šlo především o udávání z řad sousedů. A právě proto někoho napadlo, že jet na dovolenou k tetě do Čech je zcela nevinné, ona biřmování či svatbu zařídí a žádný soused se to nedozví. Systém, pokud vím, velmi dobře fungoval. Ostatně já jsem se také velmi dlouho naivně domnívala, že mají řádové sestry velmi milující příbuzné, kteří je v době prázdnin houfně navštěvují. Posléze mi bylo vše vysvětleno.

Trochu jiným případem, ale vlastně na stejné bázi, byl strach českých sester, že budou ohrožovat své příbuzné, pokud se s nimi budou stýkat. Tady opět nastupovala spolupráce s laiky (které sestry považovaly za důvěryhodné). Například osobní doručení dárku s ústním vzkazem. Nejsem si jistá, nakolik byly obavy z využívání služeb pošty oprávněné. Jenže tím si právě nebyl jistý nikdo. Stejně jako odposloucháváním telefonů. I v těchto případech šlo o spolupráci, jež nebyla (většinou) založena na církevní příslušnosti.

Že jsou sestry „v nemilosti“, vnímal vlastně každý. Většina lidí si však nekladla otázku „proč?“, protože problémy s církevní příslušností, vírou a hodnotami s ní spojenými je jaksi mýjely. Pokud existovala možnost konfrontace (sestry kontra režim), klonila se většina obyvatel na stranu sester. Zdá se ale, že nikdo z nevěřících laiků neměl potřebu cokoli vysvětlovat svým dětem. Současná mladá generace o jejich existenci a působení neví buď vůbec nic, nebo vnímá historky o „jeptiškách“ jako dávnou minulost (možná srovnatelnou s husity či třicetiletou válkou). Generace, která sestry zažila v dětském věku, má ve všem zřejmě největší zmatek.

Jako dokumentace trochu zvláštního soužití řádových sester a sekularizované společnosti, jež absolutně nevěděla, kam sestry zařadit a koho k nim připočítat, může posloužit můj zážitek přibližně z roku 2017. Seděli jsme s manželem ve výletní restauraci, když se na mě náhle obrátila servírka (o něco mladší než já) a spontánně vyhrkla „Ale vy jste přece byla jeptiška!“ Byla jsem zmatená a překvapená. Manžel také. Snažila jsem se vysvětlit, že jsem „jeptiška“ nikdy nebyla. Dotyčná obyvatelka Šluknovského výběžku se ale nedala. Prohlásila: „Ale manžel říkal, že jo. Von vás s nima viděl!“ (muselo se to tedy týkat čtvrt století starého zážitku).

V tomto momentu jsem si uvědomila propast mezi oběma světy a také potřebu každého z nás někam se zařadit, nebo, lépe řečeno, každého někam zařadit. Pohybuje-li se někdo mezi dvěma světy (aniž by si to sám uvědomoval), je krajně podezřelý. Obzvlášť pro ty, již možnost propojení obou světů

zcela vylučují. Myslím, že právě to je pole neprozkoumané i ze sociologického hlediska.

Jelikož Šluknovský výběžek, byť sousedí s převážně protestantským Saskem, byl v minulosti velmi aktivní katolickou oblastí,⁸ nachází se v něm (vzhledem k rozloze) značné množství poutních míst obvykle spojených se zázračnými uzdraveními. K těm až do roku 1945 nejvíce navštěvovaným (a posléze obnoveným) patří Annaberg u Lobendavy, Filipov, Sněžná u Krásné Lípy a Vilémov. Existovala v padesátých letech samozřejmě snaha je zcela zlikvidovat. K jejich fyzickému i duchovnímu obnovení docházelo většinou v sedmdesátých letech. Bez řádových sester by to nebylo možné. Nedá se říci, že by byly iniciátorkami. To byl obvykle duchovní spravující tři až pět farností, většinou v roli administrátora. Sestry vykonávaly spolu s ním „revitalizační“ práce na objektech a jejich okolí a spolupracovaly na obnovení poutní tradice. Kromě toho se velmi vyplatilo jejich výtvarné a hudební vzdělání (při opravách křížových cest i koncepci hudebního doprovodu poutních mší). Pochopitelně se zapojovalo i určité množství věřících (většinou neodsunutých Němců). Participovali i obyvatelé ústavů sociální péče a domovů důchodců – pokud ne na fyzické práci, pak na návštěvě bohoslužeb a ministrantské činnosti.

Dá se říci, že díky tomu se podařilo obnovit poutní tradice na zmíněných místech do odchodu řádových sester. Proces fungoval na principu sněhové koule: Na první poutníky se nabalovali další a přibývalo i lidí ochotných pomáhat. S pádem železné opony se kromě toho objevili i pamětníci z řad odsunutých Němců a jejich potomci. Ti obvykle přispívali (a přispívají) nemalými finančními částkami na obnovu a údržbu poutních míst. Jsou to ale skutečně jen návštěvníci.

Je nutné podotknout, že počet katolických duchovních se po roce 1989 v oblasti nijak nezvýšil. Zoufalý nedostatek českých farářů v produktivním věku, či těch v důchodovém, kteří jsou schopni objíždět několik farností, řeší diecéze pomocí z Polska. Zde však dochází k problémům způsobeným jazykovou bariérou; německy hovořící farář by se stále ještě hodil víc. Každopádně trvá situace, kdy každý duchovní spravuje několik farností, a paradoxně tak došlo k rušení nedělních mší v obcích, kam na ně po odchodu řádových sester (a klientů, o něž pečovaly) většinou nikdo nedocházel. Tím chci říci, že počet mší a míst, na nichž se konají, je nižší než v době perzekucí a útlaku církve.

---

⁸ O tomto faktu svědčí mimo jiné i skutečnost, že v Litoměřické diecézi od jejího založení roku 1655 působil 5 biskupů narozených v této malé lokalitě – a to z celkového počtu 20 (Macek 2005).

Bylo by asi lepší uvažovat o tom, že kdyby se bohoslužby konaly, alespoň někdy by na ně docházeli věřící z řad rekreatů. Tato situace tudíž vede i k jakési nesmyslnosti údržby kostelů, potažmo jejich existence. Tak to chápou i někteří představitelé katolické církve. Prodávány jsou proto fary v obcích, kde nikdo neočekává obnovení církevního života. Právě toto je poněkud v rozporu s úmyslem chápat oblast Sudet jako misijní lokalitu. Poutní, tedy jednorázové akce (případně oktávy) na určitých místech byly obnoveny, vzkvétají a navštěvují je i emigranti z Nového Zélandu. O životě církve jako takové v daném místě to však příliš nevyovídá.

Na místě je ještě jedna poznámka. V případě, že byl nějaký duchovní před rokem 1989 příliš aktivní a schopný, byl odsunut do pohraničí (pokud nepřišel o státní souhlas). V těchto lokalitách tedy obvykle působily velmi silné a často nekonvenční osobnosti, které ale měly obrovskou vůli a nápaditost. V kombinaci s řádovými sestrami a jejich neochvějnou vírou v nemožné (v té době) se jim to nemožné občas podařilo. V současné době duchovním tato podpora řádových sester zjevně chybí.

Závěry a diskuze

Z předchozího textu vyplývá, že přechod k demokratickému, a tedy i svobodnějšímu životu nemusí vždy znamenat větší průnik církevního světa do toho laického (a obráceně). Právě naopak. Tam, kde byl bývalou mocí jaksí vynucen, zcela zmizel. Společný nepřítel přestal existovat, a tak se obě strany opět uzavřely do sebe a ztratily potřebu navzájem se propojovat, ba i komunikovat.

Řádové sestry, o nichž tu byla řeč především, opět našly své zázemí v řádových domech (klášterech). Stejně tak sestry pečují především o svatostánky spojené s jejich kongregací, a tam docházejí na bohoslužby. To samozřejmě neznamená, že se přestaly zabývat pomocí bližním. Podstatný rozdíl je ale v tom, že obvykle působí ve *svých* institucích – ať už jde o školy, ústavy, léčebny nebo jiná pomáhající zařízení. Tato zařízení jsou však obvykle vyhledávaná především věřícími katolíky. Nedochází proto k možné nechtěnému, ale dříve nezbytnému poznávání obou světů navzájem. A tudíž ani předávání poselství, zkušeností, pohledu na svět, a to oboustranně... To se samozřejmě týká České i Slovenské republiky.

Konfrontovala jsem závěry svého dlouhodobého pozorování s výzkumem z roku 2015, jež vedla Barbora Spalová (Spalová a kol. 2016). Myslím, že je velmi přínosný vzhledem k celkovému vnímání řeholních řádů širokou

veřejností, která se s nimi setkává jen prostřednictvím médií, a zkoumáním paměti jak veřejnosti, tak řádů. S určitými závěry ale nesouhlasím. Nemyslím si, že obraz řádových sester (řeholních řádů všeobecně) vytvářejí jen média tím, o čem informují (a často to i interpretují), ale mnohdy právě vzpomínky těch, kteří se se sestrami osobně stýkali, znali a pochopili jejich mentalitu – a to v době, kdy byly dotyčné nuceny pohybovat se ve veřejném prostoru, ať chtěly, nebo nechtěly. Podobní lidé moc neslyší na nálepkování typu „církev je hamížná“, a to proto, že mají určité osobní zkušenosti. Otázkou je, proč je nepředávají dál.

Druhá věc, se kterou musím polemizovat, je „uzávorkování“ minulosti (v období 1950–89) v paměti řádů. Každá kongregace má své prioritní poslání (většinou kvůli němu byla založena). Pokud se jedná o misie (SSpS, o nichž píší já) nebo o školství (voršilky, zmiňovaná studie), a sestry jsou nuceny pracovat v domovech důchodců (o práci na poli nebo v textilním průmyslu nemluvě, to se ale týká všech řádů), je logické, že se touží vrátit k původnímu poslání a čas strávený mimo svoji zvolenou životní misi považují za nedostatečně využitý. Řády, které mají v popisu práce především pomoc nemohoucím (např. vincentky), však takto neuvažují. Jejich kontinuita přerušena nebyla. Možná i proto se jednotlivé kongregace k minulosti vztahují velmi různorodě.

Jak jsem psala na začátku práce, vědeckých příspěvků zabývajících se soužitím řeholních řádů a většinové, sekularizované populace mnoho není. Ani ve světovém kontextu. A rozhodně ne o situaci, jež byla skutečností v Československu. To je poněkud nepřenositelná zkušenost. V roce 2010 například proběhla v Bratislavě vědecká konference týkající se „ostpolitik“ Vatikánu (Jakubčín 2010). Účastnili se jí zástupci České republiky, Slovenska, Maďarska a Itálie a týkala se útlaku církve v době komunismu. K něčemu podobnému bude jistě docházet i v budoucnu, po zveřejnění dosud nepřístupných materiálů z doby pontifikátu Pia XII, které umožní vhled do politiky Vatikánu vůči zemím za železnou oponou.

Olga Vodáková je kulturoložka. Zabývá se především historickým vývojem malých sídel, zejména v oblasti pohraničí, a také sociologií náboženství (ve vztahu k této tematické). V současnosti studuje také stereotypy ve vzájemném vnímání jednotlivých křesťanských církví na našem území. Kontakt: menclvoda@seznam.cz

Zdroje, prameny a literatura

- Adresář církví. 1993. *Adresář církví a náboženských společností registrovaných v České republice podle stavu k 1. dubnu 1993*. Praha: Odbor církví Ministerstva kultury ČR.
- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří. 2013. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hünermann, Wilhelm. 1997. *Sv. Vincenc de Paul*. Olomouc: Matice cyrilometodějská.
- Jakubčín, Pavol (ed.). 2010. *Likvidácia reholí a ich život v ilegalite v rokoch 1950–1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Karlíček, Petr – Němec, Jan. 2016. *Mikulášovice, Nixdorf, dlouhá historie nejdelšího města českého severu*. Mikulášovice: Město Mikulášovice.
- Kaplan, Karel. 1993. *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno: Doplněk.
- Kolektiv. 2018. *150 let Filipova / 150 Jahre Philippsdorf*. Červený Kostelec: P. Mervart.
- Křížková, Marie R. – Beneš, Benno. 1999. *Philippsdorf Filipov 13. 1. 1866*. Praha: Portál.
- Macek, Jaroslav. 2005. *Biskupství litoměřické*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Pintířová, Angelika – Paulas, Jan – Kutil, Tomáš. 2017. *Padá mi to z nebe*. Praha: Portál.
- Sadivová, Ester – Vodáková, Olga – Rybánský, Josef. 2012. *Rumburská zastavení*. Rumburk: Město Rumburk.
- Spalová, Barbora – Tesárek, Jan – Drábková, Tereza – Hemerová, Aneta – Pešková, Zuzana. 2016. „Redefinice smyslu zasvěceného života. V sekularizované společnosti se řády snaží dosáhnout elitního postavení v rámci svého povolání.“ *Dingir* 2016, 1: 1–9.
- Štěříková, Edita. 2002. *Zelów: česká exulantská obec v Polsku*. Praha: Kalich.
- Vaško, Václav. 1990. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I.–II.* Praha: Zvon.
- Vaško, Václav. 2007. *Dům na skále. Církev bojující*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Vlček, Václav. (ed.) 2005. *Ženské řehole za komunismu (1948–1989). Sborník příspěvků z konference pořádané Konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR a Českou křesťanskou akademií dne 1. října 2003 v kostele sv. Voršily v Praze*. Olomouc: Matice cyrilometodějská.

<http://www.boromejky.cz>

<http://www.bosekarmelitky.cz>

<http://www.cyrilky.cz>

<http://www.satmarky.sk/pg/nekrology>

<http://www.ssps.sk>

<https://www.vincentky.sk>

<https://www.czso.cz/csu/sldb/pramenne-dilo-1991>